

УДК 339.13.017:637.1

Малигіна В.Д., к-т екон. наук, проф., (ДонНУЕТ, Донецьк)

Кійко В.В., к-т техн. наук, доц., (ДонНУЕТ, Донецьк)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ МОЛОКА ТА МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ

Аграрні ринки мають виражену специфіку, пов'язану передусім, з особливостями сільськогосподарського виробництва, його сезонністю та сильною залежністю від дії природних чинників, а також з характером продукції, попит на яку є слабо еластичним, оскільки визначається першочерговими життєвими потребами людей.

В сукупності різноманітних видів ринків ринок молока і молочної продукції посідає важливе місце, адже молочна продукція відіграє важливу роль у формуванні повноцінного раціону харчування людини. Тому проблеми розвитку молочної галузі носять перш за все соціальний характер та відображають рівень продовольчої безпеки нації.

На цій підставі в даній статті нами проаналізовано сучасний стан вітчизняного ринку молока та молочних продуктів, виділені проблеми та перспективи його подальшого розвитку.

Ключові слова: ринок молока, обсяги виробництва, споживання, рівень якості, технічний регламент, цінова політика, антикризові заходи, державна програма розвитку молочної галузі.

Забезпеченість населення країни життєво необхідними продуктами харчування, що виробляються з молока, залежить від розвитку такої складової ринку продовольства як ринок молока і молочної продукції.

У напрямку дослідження розвитку вітчизняної молокопереробної промисловості слід зазначити роботи таких відомих вчених і практиків, як М.М. Ільчук, Т.Л. Мостенська, С.В. Захарін, Даріо Маркетрі. Окремі питання формування і розвитку ринку молока та молочної продукції знайшли своє втілення у наукових працях О.М.Шпичака, В.Н. Зимовця, М.П. Коржинського, П.С. Березівського, В.І.Бойка, П.Т.Саблука, О.В.Шкільова, О.П. Чагаровського та інших дослідників.

Останні дослідження і публікації, насамперед, зосереджені на визначенні стану, інфраструктури та прогнозу ринку молока і молокопродукції, вивченні досвіду регулювання ринку молокопродукції в країнах ЄС, пошуку шляхів до вирішення проблеми ефективного функціонування ринку молока і молочної продукції на сучасному етапі реформування економіки.

Мета наших досліджень полягає в аналізі сучасного стану ринку молока та молочної продукції України, визначенні тенденцій розвитку, націлених на створення конкурентоспроможного ринку молочної продукції та ролі держави у створенні умов для ефективної координації його розвитку.

Ринок молочної продукції є досить ємним сектором світової економіки і складається з декількох сегментів. Він включає ринки свіжого молока, сухого знежиреного молока, сухої сироватки, казеїну.

Галузь виробництва і реалізації молочної продукції залежить від стану і розвитку тваринництва в Україні. Основною проблемою в тваринництві є зменшення великої рогатої худоби.

Скорочення чисельності поголів'я спостерігається як у господарствах населення, так і в сільськогосподарських підприємствах, де нині зосереджено менше чверті наявних корів.

З погляду виробництва молочної сировини починаючи з 1991 р і до 2010 р. найбільш продуктивним був 2002 р. У цей рік було вироблено 14,1 млн. т. молока, а молочне стадо нараховувало 4,7 млн. гол. Починаючи з 2004 р. молочна промисловість дотримувалася досягнутих в 2002 р. показників. У 2006 р. відбувся різкий спад виробництва молока у зв'язку із заборонаю на ввезення всієї тваринницької продукції на територію Росії. Таким чином, втрата об'ємного ринку спричинила переорієнтацію підприємств на внутрішній ринок.

Загальне зниження обсягів виробництва за період, що аналізується відбулося переважно через зменшення значної кількості крупних сільськогосподарських підприємств, скорочення поголів'я корів внаслідок подорожчання кормів і пально-мастильних матеріалів, а також через зростання закупівельних цін на молоко.

В Україні існує близько 6 тис. сільгоспідприємств, які більшою чи меншою мірою займаються виробництвом молока. В більшій частині з них міститься лише декілька десятків корів і середньорічний надій не перевищує сотні тонн. Більше половини молока в категорії сільгоспідприємств надоює всього декілька сотень.

За даними на 1 січня 2009 року в господарствах населення було зосереджено 77,2% поголів'я корів. На початок 2010 року в Україні налічувалося 6043 сільськогосподарських підприємства, таких, що мають поголів'я корів. При цьому на долю підприємств з наявністю до 5 голів припадало 14,2%; від 6 до 20 голів – 15,8%; від 21 до 49 – 14,4%; від 50 до 99 – 16%, від 100 до 199 – 18,5%, від 200 до 299 – 8,7%, від 300 до 399 – 5,4%, від 400 до 499 – 2,77%, від 500 до 999 – 3,8%, більше 999 голів – 0,5%.

За даними Спілки молочних підприємств поголів'я корів знизилася з 8378 тис. гол. у 1990 р. до 2757 тис. гол. у 2009 р., а за станом на 1 серпня 2011 року воно складає – 2017 тис. гол. (рис 1.) [1]. Відповідно зниження обсягів виробленого молока з 1990 по 2010 рр. відбулося в 2,2 рази (рис. 2).

В порівнянні з 2007 роком чисельність поголів'я корів в Україні в 2010 році скоротилася на 11,6% – 2737 тис. голів, а обсяг виробництва молока знизився на 8,2% - до 11,2 млн. т.

Основну долю в структурі виробництва молочної сировини займають приватні господарства. За станом на 2010 рік частка приватних господарств в загальному обсязі виробництва становила 80,7%, а об'єми виробленого молока крупними сільськогосподарськими підприємствами за останні 9 років знизилась майже на 90% [2].

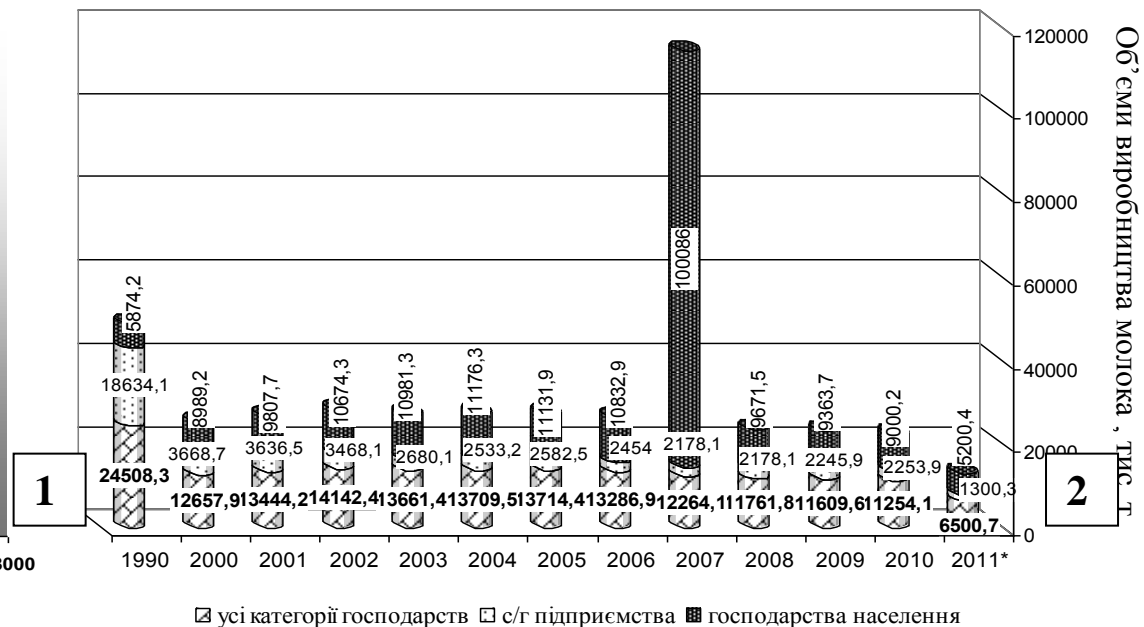
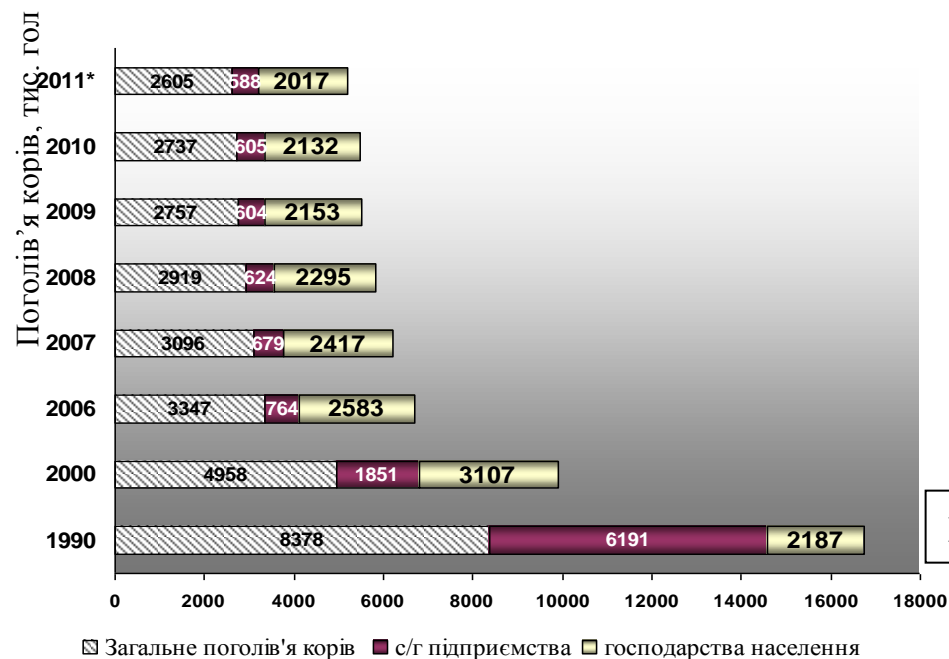

Рис. 1. Загальна зміна кількості поголів'я корів в Україні (* За даними Держкомстату на 1 серпня 2011 р.)

Рис. 2. Динаміка виробництва молока в Україні (* За даними Держкомстату січень-липень 2011 р.)

Рис. 3. Середній річний удій молока на одну корову на рік, кг на рік

Аналіз обсягів виробництва рідкого молока в Україні в 2010 році в розрізі областей показав, що основний обсяг припав на підприємства Києва і Київської області, а також Вінницької, Дніпропетровської, Харківської, Донецької і Полтавської областей. [3].

Не менш важливим чинником, що впливає на обсяги виробництва молока є середньорічний удій (рис. 3). В порівнянні з 1990 р. в 2010 р. цей показник збільшився на 35%. Проте, при такій позитивній динаміці середньорічного удою, наша країна значно відстає від світових виробників (за показниками 2008 р.), кг: США – 8896, Данія – 8156, Швеція – 8051, Канада – 7596, Фінляндія – 7522, Нідерланди – 7160. Таке відставання пояснюється низькою продуктивністю наявних в країні корів. Згідно даним офіційної статистики, в середньому по Україні від одної корови отримують 4,2 тонни молока щорічно, проте в Європі щорічні надої від однієї корови складають від 6 до 10 тонн [4]. Перш за все така різниця пояснюється тим, що європейська худоба вживає кормів у два рази більше, ніж вітчизняна.

У зв'язку з тим, що основні обсяги виробництва та заготівлі молока зосереджено в особистих господарствах населення виникають проблеми із забезпеченням високої якості молочної продукції. А саме відсутні можливості впровадження новітніх технологій утримання й годівлі тварин, їх належного ветеринарного обслуговування, що у підсумку технологічно не дозволяє забезпечити отримання високоякісної продукції, яка б відповідала європейським стандартам. Так, молоко, вироблене у господарствах населення, відповідає вимогам лише другого ґатунку, тоді як вироблене у великих сільськогосподарських підприємствах – у переважній більшості реалізується вищим і першим ґатунком.

Якщо порівнювати основні затрати господарств скотарства, то на вирощування худоби Україна витрачає в 4-5 разів більше кормів, ніж в розвиненіших країнах. Головна причина полягає в тому, що українські виробники в основному використовують для вигодовування худоби силос або дешеве фуражне зерно, які постійно зростають в ціні.

Вступ України у ВТО передбачає підвищення якості молока для виробництва молочної продукції до європейських норм, істотною відмінністю яких є регламентація кількості бактерій залежно від проби (за вимогами українського ДСТУ в молоці вищої проби допускається кількість бактерій не більше 300 тис/мл, тоді як в Данії – вдесятеро разів менше).

В рамках гармонізації законодавства вітчизняного і ЄС в Україні розроблено технічний регламент виробництва молока, який встановлює нові, вищі вимоги до якості молока, що купується, умов утримання тварин, заготівлі молока. Зокрема, різко посилилися вимоги до показника бактерійного обсіменіння (не більше 500 тис/мл) і температури молока при здачі, яка не повинна перевищувати 6°C.

Купуючи молоко для переробки, підприємства керуються вимогами ДСТУ 3669-97, що допускає показник загального бактерійного обсіменіння для молока другого ґатунку, – не більше 3 млн. од на 1 куб см, при цьому температура при здачі молока має бути не більше 10°C.

Аналіз рівня якості молока, проданого сільськогосподарськими підприємствами згідно ДСТУ 3662-97 за період з 2005 по 2009 р.р. за даними Держкомстату [5] представлено на рис. 4.

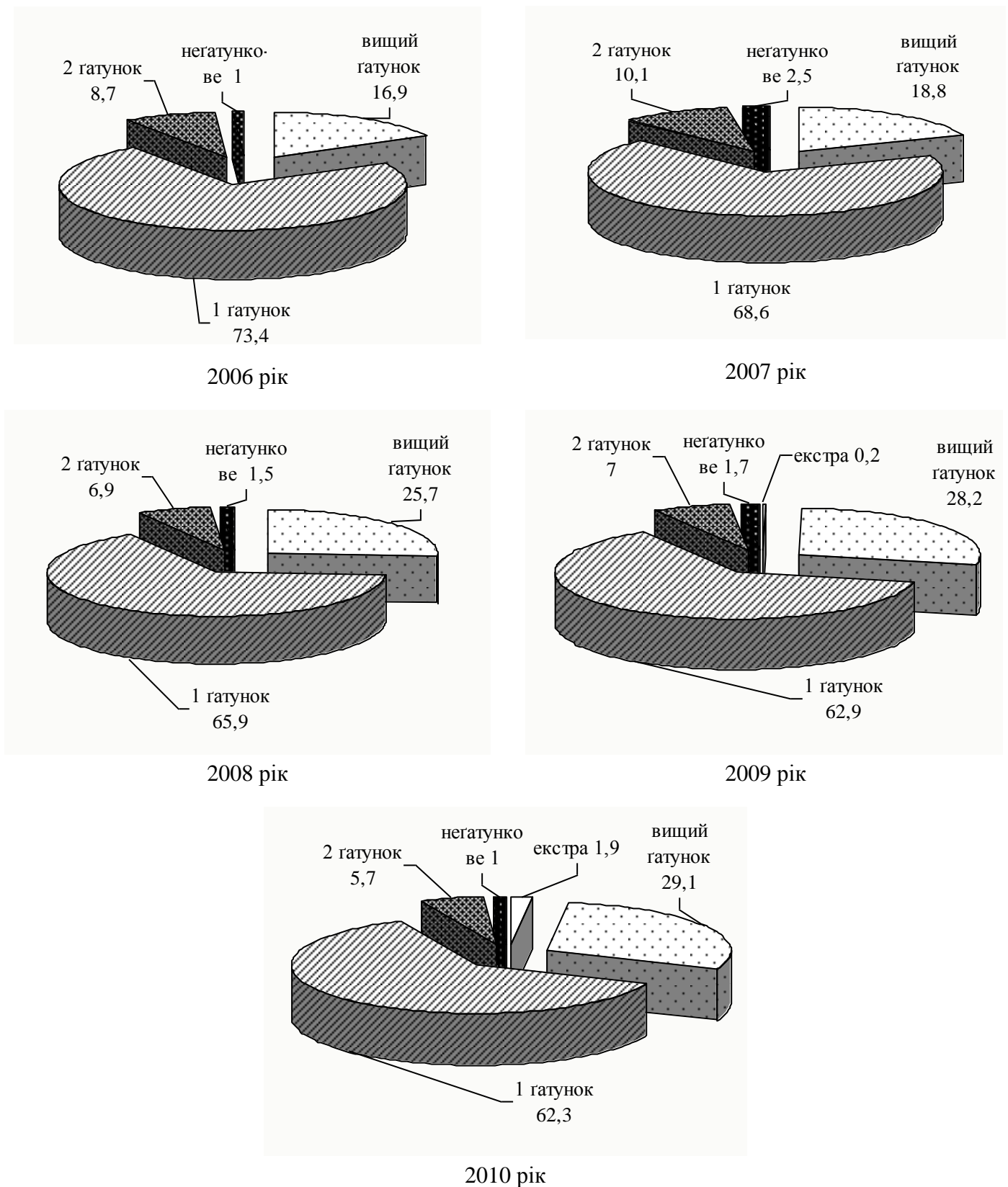

Рис. 4. Якість молока, проданого с/г переробними підприємствами за ДСТУ 3662-97 в період з 2006 по 2010 р.р.

В 2010 році лише 31% молока відповідає європейським стандартам за складом і відноситься до екстра та вищого гатунку. Основну частку згідно наведених даних за період з 2006 по 2010 рр. складає молоко першого гатунку, в 2010 році цей показник становив 62,3%, частка молока другого гатунку – 5,7% і 1% – негатурне молоко.

Головна проблема, яку несе технічний регламент молокопереробним підприємствам, полягає в тому, що потрібний за даним документом рівень якості можуть забезпечити лише великотоварні виробництва – сільськогосподарські підприємства, які в загальному обсязі надосного молока за 2009-2010 роки виробили тільки 18%. Таким чином, якби в Україні купувалося молоко згідно регламенту, то загальна потреба молочної промисловості в сировині в 2010 році була б задоволена тільки на 30%.

Основною тенденцією молочної виробництва в світі є укрупнення ферм, зниження загального поголів'я худоби за рахунок зростання продуктивності молочної стада. Наприклад, в США молочні ферми постійно збільшуються в розмірах та лише одне дійне стадо зараз нараховує в середньому на ферму 20 тисяч голів, при цьому 10% молочних ферм виробляють 62% загального обсягу молока [6].

У контексті розглядання проблем молочної галузі необхідно відмітити про зниження обсягів молока, що поступає на переробку [7]. У 2009 р. при незначному скороченні виробництва молока в країні його продаж переробникам істотно знизився. Всього на переробку поступило 4,7 млн. т. молочної сировини, що 13,5% менше ніж в 2008 р., і на 23% менше, ніж в 2007 р.

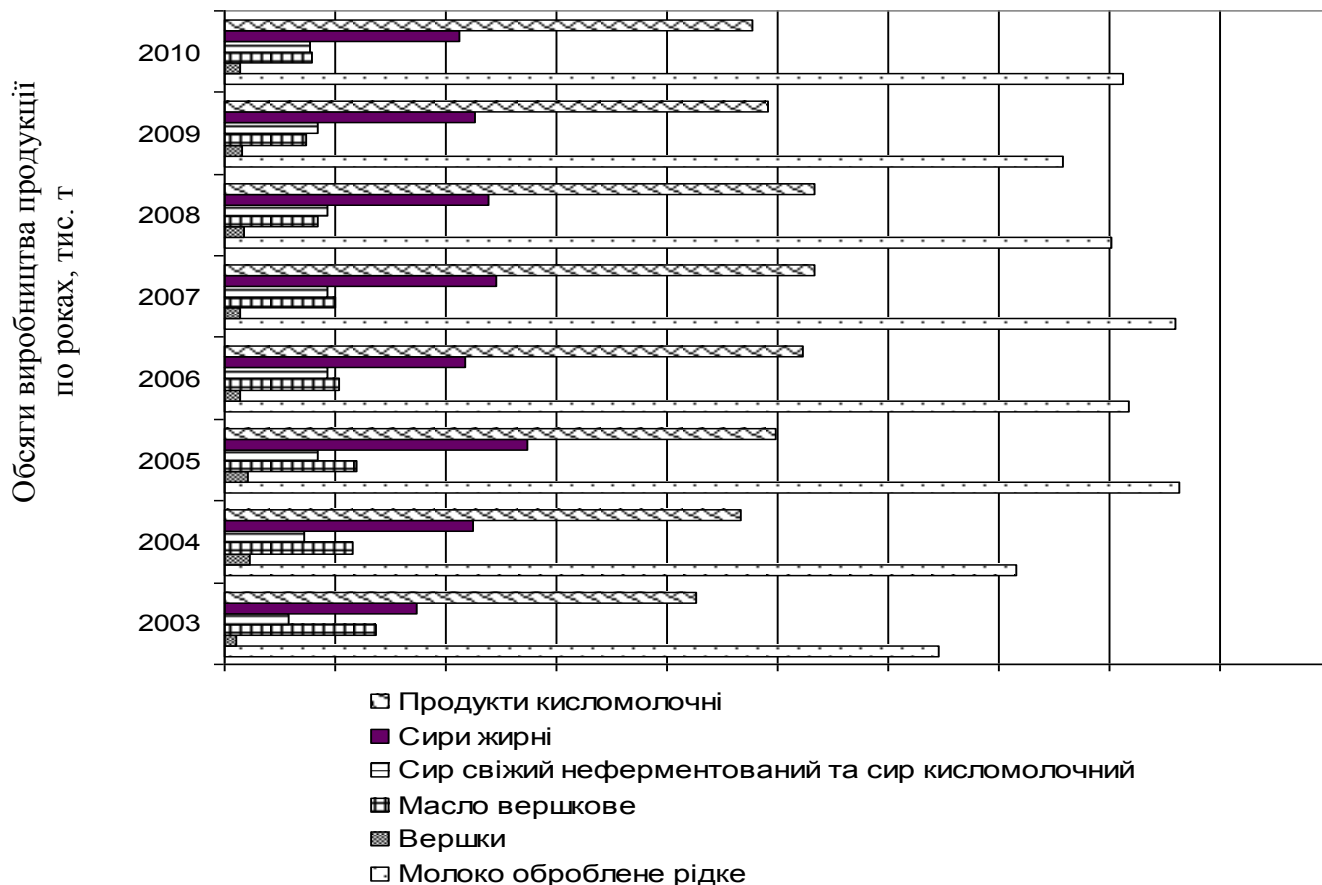

Рис. 5. Динаміка виробництва основних молочних продуктів за період 2003-2010 рр.

У порівнянні з 1990 роком, коли на переробку направлялось 73,6% молока, у 2009 р. цей показник становив лише 40,3%.

На рис. 5 наведено динаміку виробництва основних молочних продуктів за період 2003-2010 рр.

Наведена динаміка свідчить про загальне збільшення виробництва основних молочних продуктів. Так, в порівнянні з 2003 роком, виробництво більшості наведених молочних продуктів збільшилось у 1,3 рази. Проте слід відмітити значне скорочення виробництва масла вершкового у 1,7 рази, що в першу чергу можна пояснити виробленням спредів та жирових сумішей, так званих заміників натурального масла.

Продовжує залишатися низьким рівень споживання молокопродуктів населенням України, при тому що український ринок молока абсорбує приблизно 17% продовольчих витрат населення, забезпечуючи задоволення потреб в цьому виді продукції лише на 43% від фізіологічно обґрунтованих норм. При раціональній нормі споживання для населення 380 кг молока на одну особу в рік, фактично у 2010 році було спожито 241,2 кг, що на 1,5% більше ніж у 2009 році [8]. Слід відмітити, що норма споживання українським населенням задовольнялась майже повністю лише у далекому 1990 році, тоді вона становила 373 кг на одного українця, в 1995 р. цей показник знизився до 244 л на рік [9, 10].

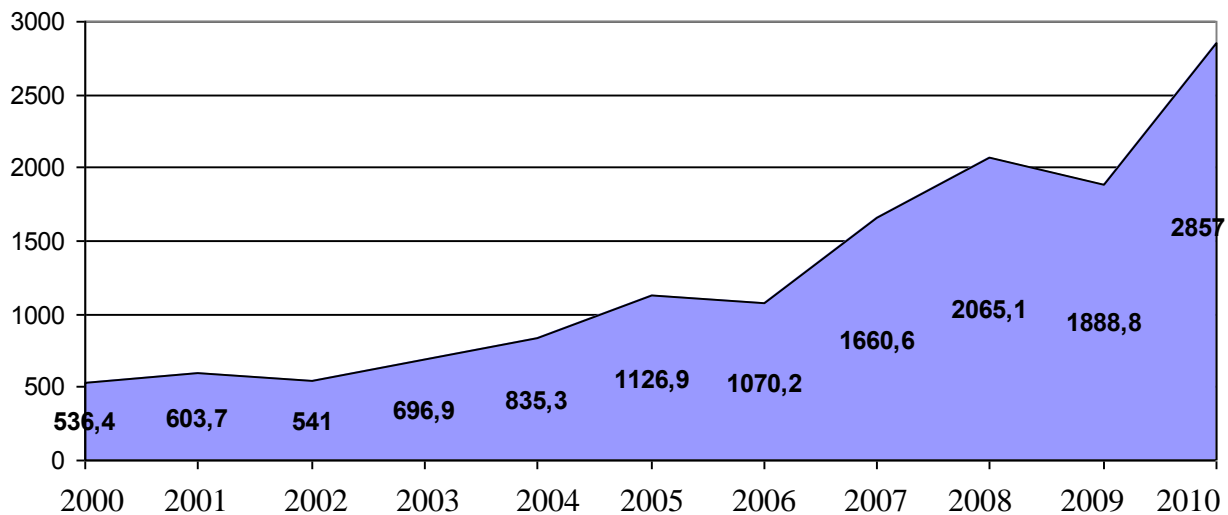
Скорочення обсягів споживання молочної продукції головним чином пов'язане з її подорожчанням і погіршенням купівельної спроможності населення.

За підрахунками аналітиків, в 2010 році промислові молокопереробні підприємства реалізували на внутрішньому ринку товарного молока (пастеризованого або стерилізованого) приблизно 514 тис. т – 10,8 л в перерахунку на одного мешканця. Кисломолочних продуктів - 493 тис. т, або 8,9 л на душу населення, сиру - 88 тис. т (1,9 кг на людину), сичугового сиру - 125 тис. т (2,7 кг), вершкового масла - 86 тис. т, спредів - 85 тис. т, молочних консервів - 195 млн. умовних банок.

Для наближення до рекомендованих фізіологічних норм споживання молочної продукції населенням України доцільно зменшити частку витрат молока на виробництво масла тваринного (від 70 до 50%) та збільшити для виготовлення сиру твердого (від 11 до 14%), незбираної молочної продукції, особливо ряжанки, питного, ацидофільного, топленого молока (від 1,8 до 27%) при абсолютному збільшенні обсягів виробництва всіх видів молочної продукції. Необхідно також розширити випуск різноманітної продукції із знежиреного молока, поглибити його переробку на промислових підприємствах, ширше використовувати для харчових потреб вторинні ресурси переробки - відвійки, склотини, сироватку тощо.

Зростання цін з року в рік на молоко і молочні продукти пов'язане насамперед зі збільшенням цін на сировину і скороченням удоїв молока. На сьогодні ціна на молоко в Україні є однією з найвищих в світі

Не менш важливою проблемою залишається подорожчання кормів, що так само відбивається на собівартості молока.

Рис.6. Динаміка зростання середніх цін реалізації молочних продуктів в Україні за період з 2000 по 2010 рік.

За даними Держкомстату, тільки в першому півріччі 2010-го закупівельні ціни на молоко зросли на чверть в порівнянні з 2009 роком. Всього за період 1996-2010 р.р. ціни реалізації молока та молочних продуктів в Україні зросли майже у 10 разів (рис 6).

Відносно 2005 року даний показник на серпень 2010 році зріс на 58,7%, а відносно 2003 року – на 74,5%.

За період з 27 липня по 17 вересня закупівельні ціни на молоко різних гатунків в Україні як від сільгосп підприємств, так і від господарств населення зросли на 23-37%, залежно від гатунку. Так, закупівельна ціна на молоко I гатунку від сільгосп підприємств зросла на 23%, з 2680 до 3303 грн/т; II гатунку від сільгосп підприємств – на 35%, з 2008 до 2708 грн/т; II гатунку від населення – на 38%, з 1761 до 2426 грн/т.

Середня ціна реалізації молока і молочних продуктів за січень-серпень 2010 р. в порівнянні з аналогічним періодом 2009 року в Україні виросла на 53%, з 1779 до 2730 грн/т (без ПДВ).

Найбільш високі середні ціни в 2009 році були зафіксовані в Автономній республіці Крим – 2189, 0 грн/т, в Дніпропетровській – 2068,5 грн/т, Закарпатській, – 2056,1 грн/т, Київській, – 2029,2 грн/т і Херсонській областях – 2017,1 грн/т. В Івано-франківській області даний показник був найбільш низьким – 1664,9 грн/т.

В 2010 році серед областей, що утримують високий рівень середніх цін на молоко і молокопродукти залишилися Дніпропетровська – 3051,7 грн/т (збільшення на 32,2%), АРК – 2906,7 грн/т (збільшення на 24,6%), Київська – 2817,8 грн/т (збільшення на 28%), а також Полтавська – 2947,8 грн/т (збільшення на 31,1%) і Херсонська області – 2905,6 грн/т (збільшення на 30,6%). Найбільш низькі ціни на продукцію зафіксовані в Луганській і Одеській областях – 2291,5 і 2327,4 грн/т (збільшення у 2010 році в порівнянні із 2009р – на 24,2 і 22%) відповідно.

На сьогоднішній день стан вітчизняної молочної галузі характеризується негативними чинниками, які гальмують її розвиток. Насамперед це відсутність державної підтримки, маленькі дотації для розвитку ферм, адже дуже багато залежить від законодавчої бази; високі кредитні ставки; скорочення поголів'я молочного стада; гостра нестача якісної сировини; загальні інфляційні процеси і низька платоспроможність населення; обмежений вихід на зовнішні ринки. Проте є і позитивні чинники: збільшення чистого прибутку; збільшення випуску продукції з високою доданою вартістю; можливість виходу на інші зовнішні ринки; глобалізація молочного ринку. З метою нейтралізації існуючих негативних обставин слід активно приймати ряд антикризових заходів, що сприятиме стимулюванню активного розвитку молочної промисловості.

В рамках антикризових заходів, з метою нарощування обсягів виробництва і споживання продукції тваринного походження, а також для визначення розмірів надання бюджетних тваринницьких дотацій, КМУ розроблено проект постанови «Про мінімально допустимого рівня цін на продукцію тваринництва на 2011 рік». З документу, на молоко «екстра» і вищого пропонується встановити мінімальну ціну (без урахування ПДВ) 3300 грн./т, I – 3100 грн./т, II – 2460 грн./т.

Ухвалення даної постанови запобіжить виникненню збитковості виробництва продукції тваринництва, підвищить її конкурентоспроможність, суттєво поліпшить фінансово-економічний стан сільськогосподарських товаровиробників і сприятиме наповненню внутрішнього ринку продуктами тваринного походження, вітчизняних товаровиробників.

Одним з вагомих кроків на шляху підвищення рентабельності молочного тваринництва є ухвалений парламентом закон «Про внесення змін до Закону України «Про молоко і молочні продукти». Дані зміни на стимулювання діяльності внутрішніх виробників молока, що працюють в секторі середнього і крупного бізнесу за рахунок виплат державних дотацій виробникам молока за продукцію високої якості («екстра»). Закон доплату виробникам молока «екстра» у розмірі 25%, молока вищого – 20% до закупівельної ціни.

Ухвалення державної програми розвитку молочної худоби дозволить покращити стан молочної галузі і зокрема передбачає:

- удосконалення механізму надання держпідтримки шляхом впровадження форми виплати дотації на одну корову, з урахуванням кількості виробництва молока на одну голову в рік з метою стимулювання підвищення продуктивності корів і кількості переробленого молока;
- впровадження механізму державної фінансової підтримки на поворотній основі у розмірі 50% вартості будівництва нових високотехнологічних ферм розміром не менше чим на 500 корів, реконструкцію і модернізацію існуючих;
- впровадження пільгових умов придбання сучасного технологічного для молочних ферм і високопродуктивного племінного поголів'я молочної худоби;
- створення спрощених дозвільних механізмів відведення земельних ділянок для будівництва молочних ферм;

- здійснення контроль за якістю і ціною молочної продукції;
- приведення системи організації племінної справи в тваринництві відповідно до міжнародної практики;
- сприяння наданню державної підтримки виробникам біогазу і електроенергії з відходів тваринництва; порідним асоціаціям і консалтинговим агентствам з питань молочного скотарства.

Окреслені заходи сприятимуть здійсненню оптимістичних перспектив функціонування вітчизняної молочної галузі, що дозволить Україні займати гідне місце на світовому ринку.

Література

-
1. Животновотчина / Бизнес. №37. – 2011. – с. 66-70
  2. Саблук П.Т. Про молоко в Україні і світі. / Молочна промисловість. №1 (50). – 2009. – с. 10-21
  3. Кучерява Е. Задача для молочних братів / Компаньйон. №18-19. – 2009. – с. 22-24
  4. Французский вкус кефира / Эксперт. № 11. – 2011. – с. 20-23.
  5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
  6. Сидорченко В. Еженедельник 2000 [Електронний ресурс] / В.Сидорченко. – Режим доступу: <http://www.2000.net.ua>
  7. Виробництво найважливіших видів промислової продукції по місяцях 2007, 2008, 2009 і 2010 років // експрес-випуск Держкомстату від 19.04.2010 р. №90. ел. ресурс: www.ukrstat.gov.ua
  8. Молочный кризис / Food Technologies & Equipment. Январь-февраль. – 2011. – с. 8-9.
  9. Т.Л. Мостенська, М.П. Сичевський, В.В. Халеба, І.В. Кузнецова Виробництво молока та молокопродуктів в Україні // Наукові праці НУХТ, вип. № 33. – 2010. – с.119-121
  10. Ключевой момент: молочный бизнес 2009 // Мир продуктов. № 3. – 2009. – с. 6-9